

ЗБОРНИК НАРОДНОГ МУЗЕЈА – БЕОГРАД
RECUEIL DU MUSÉE NATIONAL A BELGRADE

XXI / 1

АРХЕОЛОГИЈА
ARCHÉOLOGIE

С Е П А Р А Т

Дубравка М. ПЕРАДОВИЋ
PAVUŠA VEŽIĆ, MILENKO LONČAR, *НОС ТИГМЕН-*
СИБОРИЈИ РАНОГ СРЕДЊЕГ ВИЈЕКА НА ТЛУ ИСТРЕ И ДАЛМАЦИЈЕ

НАРОДНИ МУЗЕЈ
БЕОГРАД

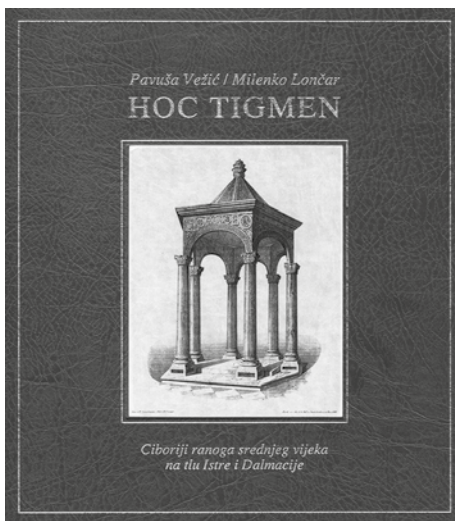
MUSÉE NATIONAL
A BELGRADE

Дубравка М. ПЕРАДОВИЋ

Народни музеј у Београду

Pavuša Vežić, Milenko Lončar, *НОС TIGMEN - ciboriji ranog srednjeg vijeka na tlu Istre i Dalmacije*, Zadar: Sveučilište, 2009, стр. 336; колор илустрације; ISBN 978-953-7237-48-6

У Народном музеју у Београду чува се камена аркада раносредњовековног циборијума из Улциња. Аркада је пронађена у старом граду Улцињу године 1937, када је и пренета у Музеј кнеза Павла. Нажалост, тачно место налаза није забележено. На њој су представљена два афронтирана лава, исклесана у профилу, од којих онај на десној страни јури мању животињу, можда лане, које пак у чељустима држи птицу. По ободу аркаде тече тропрута плетеница састављена од две траке. На венцу аркаде, изнад јонског киматиона,

је греда с натписом на латинском језику, у којем се помињу Гузма, за чије душе спас је дело изведено, и њен супружник, ктитори циборијума и вероватно цркве у којој се он налазио. Током доцнијих истраживања Улциња нађени су и други уломци који су припадали истој целини. Посебне је важности греда с натписом у којем се помињу византијски цареви Лав и Константин, чиме је омогућено прецизно датовање улцињског циборијума у другу деценију IX столећа.

Кратко подсећање на улцињски циборијум показује, *in nise*, сложеност истраживања овог важног дела црквеног мобилијара, која подразумевају не само разумевање његове архитектонике и скулптуралне обраде већ и литургијске функције и симболике. Будући да већина циборију-

ма има натпис, њихов истраживач мора бити „наоружан“ и знањима из филологије и епиграфике, али и, што није потребно посебно истицати, црквене и друштвено-политичке историје.

Циборијуми се у хришћанству јављају већ у монументалним гради-тељским подухватима првог хришћанског цара Константина Великог (324–337), који је Латеранску базилику, између осталог, даривао сребр-ним циборијумом, *fastidium argenteum*. Из ранохришћанског периода ци-боријуми су познати првенствено захваљујући писаним изворима, а о њиховом изгледу сведоче представе циборијума у манускриптима. Њи-хово подизање у олтару директно је преузимање наслеђа антике, прила-гођено новонасталим условима. Часна трпеза је симбол стола око којег су били окупљени апостоли на Тајној вечери, крста и распећа Господњег, као и слика престола и гроба Христовог. Часна трпеза симболизује и сто у храму Соломоновом, који је био постављен у средини светиње. Стога циборијум, подигнут као шатор изнад часне трпезе, штити и истиче зна-чај светог места. Из истог разлога се циборијуми смештају изнад амвона, крстионица или гробова светитеља. Били су заступљени у црквама како источног тако и западног дела хришћанске екумене.

Циборијуми нису били ретка појава на источној обали Јадрана током раног средњег века, напротив. Они, међутим, донедавно нису били пред-мет јединствене студије, већ су обрађивани углавном појединачно. Корпу-су циборијума насталих на простору између Новиграда и Улциња, у пери-оду раног средњег века, односно од VIII (крстионички циборијум бискупа Мауриција из цркве Светог Пелагија у Новиграду) до почетка XII столећа (олтарски циборијум краља Коломана из цркве Свете Марије Мале у За-дру), а реч је о скоро шездесет примера, пет шестостраних и педесет и три четворострана, било да су до наших дана доспели у интегралном или фра-гментарном облику или да су познати захваљујући историјским изворима, посветили су обимну студију Павуша Вежић и Миленко Лончар.

Аутори књиге која је пред нама професори су Задарског свеучилишта. Павуша Вежић, дугогодишњи предавач на Катедри за хрватску умјетност раног средњег вијека, стручној јавности је познат по бројним радови-ма и значајним монографским студијама посвећеним ранохришћанским и раносредњовековним споменицима Задра (*Starokršćanska bazilika Sv. Stjepana (Crkva Sv. Šime) u Zadru, Zadar 1989; Zadar na pragu kršćanstva – Arhitektura ranoga kršćanstva u Zadru i na zadarskome području, Zadar 2005*), међу којима свакако значајно место заузима монографија о симболу тог далматинског града, ротонди Светог Доната (*Sveti Donat – Rotunda Sv. Trojstva u Zadru, Split 2002*).

Миленко Лончар, предавач грчког језика и књижевности на Одсеку за класичну филологију, посебно се бави филолошким истраживањима

ма списа *De administrando imperio* византијског цара Константина VII Порфирогенита, односно оним његовим делом који се односи на хрватску историју (Porfirogenetova seoba Hrvata pred sudom novije literature, *Diadora* 14 (1992): 375-444; On the Description of the Churches of St. Anastasia and St. Donat in Zadar in *De Administrando Imperio* Constantine Porphyrogenitus, *Hortus artium medievalium* 5 (1999): 235-243; Dalmatinske etimologije Konstantina Porfirogeneta, *Folia onomastica Croatica* 11 (2002): 149-174), а познате су и његове филолошке и епиграфске студије о натписима на латинском језику са источне обале Јадрана.

Павуша Вежић је своја дугогодишња истраживања циборијума у књизи *Нос tigmen* допунио и проширио у обимну и узорну монографску студију о том, дакако важном елементу црквеног мобилијара, који у проф. Вежићу добија свог достојног тумача. Употпуњена акрабичним филолошким истраживањима доц. др Миленка Лончара, ова студија пружа целовиту слику о циборијумима који се у раном средњем веку налазе на читавој територији источне обале Јадрана - од Истре до Улциња, првенствено у градским срединама. Стога монографију о циборијумима чине две целине, практично две књиге - она Павуше Вежића, наслова *Ciboriji ranog srednjeg vijeka na tlu Istre i Dalmacije* (5-178), и збирка студија важнијих натписа уклесаних на венцима циборијума *Munusculum quod voveram - čitajući natpise*, коју потписује Миленко Лончар (179-256) - у којој су аутори синтезом знања из археологије, историје уметности и класичне филологије покушали, а рецимо одмах, у томе и успели, да дају целовито тумачење раносредњовековних циборијума на тлу Истре и Далмације.

Уводна поглавља књиге проф. Вежић је посветио проблему порекла хришћанског циборијума, како крстионичког (11-20) тако и олтарског (21-28). Он је на том месту истражио и конструкцију, односно архитектонику циборијума (28-38), првенствено оних изведених у камену, какви су и заступљени на територији коју аутори истражују. Закључци су изведени на основу рада на терену и поткрепљени како компаративном анализом савремених циборијума са Апенинског полуострва тако и примерима приказа циборијума у илуминираним рукописима и примењеној уметности.

Вежић је корпус циборијума, према њиховим конструктивним карактеристикама, поделио у две групе/поглавља: на шестостране, у највећем броју крстионичке (39-64), и на четворостране циборијуме, који су стајали како изнад крстионица тако и изнад олтара (66-163). Они су у књизи представљени према месту налаза, од севера ка југу источне обале Јадрана.

Група шестостраних циборијума сразмерно је мала. Истражено је пет познатих циборијума из Новиграда, Пуле, Раба, из Галовца код Задра и Бискупије код Книна. Претпостављени шестострани циборијуми из Котора и Будве добили су своје место у наредном поглављу, посвећеном

четвоространим циборијумима. Аутор је сваки циборијум представио на једнак начин: најпре је изнео историјат истраживања и библиографију циборијума, а потом је анализирао познате фрагменте циборијума, али и места – у овом поглављу крстионица – над којим се циборијум налазио, укључујући у ту анализу и сачуване натписе. Такав приступ омогућио је да се обраде функционалне, али и ликовне одлике сваког представљеног примера, као и историјски контекст у којем је дело настало. Увршћивање питања радионица у расправу о циборијумима, логично проистекло из обимне и педантне анализе стилских карактеристика постојећих уломака, покренуло је и друга значајна питања у вези са уметничким и занатским центрима раносредњовековне Далмације.

Знатно бројнија група четвоространих циборијума организована је на исти начин. Ту су, на једном месту, сакупљени циборијуми са простора између Новиграда и Улциња, који су се првенствено налазили у презбитеријалном простору цркава саграђених у ранохришћанском периоду. Познати примери углавном потичу из приобалних градова, међу којима се бројношћу издвајају они из Задра, седишта стратега византијске теме Далмације (78–98). Само у епископском комплексу у Задру су се налазила три циборијума: у катедрали Свете Анастасије, у крстионици уз катедралу и у ротонди Свете Тројице (касније Светог Доната), међу којима је најпознатији монументални циборијум задарског проконзула Гргура, из тридесетих година XI столећа, који се налазио у катедрали. Из овог града, из цркве Свете Марије Мале потиче и најмлађи циборијум из ове студије, са почетка XII века. Тај циборијум, дар хрватско-угарског краља Коломана, познат је, нажалост, само захваљујући историјским изворима. Имена дародаваца, али и византијских царева, која се читају у натписима уклесаним на латинском језику, чине прворазредни историјски извор, што је чињеница коју аутор ове студије ниједног тренутка не занемарује. Осим Задра, више циборијума налазило се и у Котору, вероватном седишту радионице за израду литургијског мобилијара (124–136). С друге стране, изненађујуће је мали број идентификованих целина или делова целина у Истри и на простору хрватске државе, што пре указује на слабу истраженост ових територија него на непостојање циборимума у црквама на том простору.

Вежић поглавље о четворолисним циборијумима завршава подвлачењем потребе за даљим изучавањима археолошких налаза са локалитета на којима су пронађени познати уломци циборијума, што би могло довести до препознавања делова олтара и крсних базена и што би употпунило знања о њиховој вези са циборијумима.

У закључку првог дела књиге (153–163), Вежић је одредио хронолошке и стилске групе изучаваног материјала, дефинишући, на основу стилских карактеристика и времена настанка, два велика раздобља

у развоју црквене уметности: групу каролиншких циборијума, углавном из IX века, и групу ранороманичких циборијума, првенствено из XI века. У оквиру тих скупина аутор је, водећи се принципима стилске анализе, издвојио радионице. Новиградски циборијум већ је приписан фурландијској радионици, којој припада и познати циборијум из Чивидалеа. Мање хомогена група циборијума из Истре блиска је онима из Града и Аквилеје. У Далмацији се издвајају две целине, хетерогена група са широког подручја од Крка и Раба до Трогира и Сплита, са могућим радионицама у Задру, Трогиру и Сплиту, и много компактнија група циборијума са простора Дубровника и Боке Которске. О потоњој Вежић закључује: „Stilska ujednačenost svih ciborija bokeljske skupine, ali s njim i brojnih ostalih elemenata liturgijskog nameštaja na cijelome području od Dubrovnika do Ulcinja, sugestivno govori o produkciji jedne radionice koja bijaše locirana možda upravo u Kotoru, gde ima ponajviše njezinih djela“ (159). Присуство клесаних мотива карактеристичних за тзв. бокељску групу на ширем подручју Далмације указује на могуће везе између Задра, с једне, и Дубровника и Котора, с друге стране, у периоду након Ахенског мира (812). Стога је, како на то скреће пажњу Вежић, потребно да се у будућим истраживањима посвети посебна пажња стилским одликама и везама клесарских радионица литургијског намештаја које су се налазиле на територији византијске теме Далмације.

Ранороманичке циборијуме из XI века, који се налазе првенствено у Задру, Книну и Солину, могуће је приписати радионици у Задру, а стилске одлике циборијума/литургијског мобилијара са тог простора, као и архитектуре, довести у везу са уметношћу која је пратила црквену реформу у XI столећу. Дубровачка радионица из истог времена, осим снажних регионалних одлика, показује пак и византијске утицаје.

Другу целину књиге о раносредњовековним источнојадранским циборијумима чини Лончарева „књига у књизи“, састављена од шест студија натписа на латинском језику. Превазилазећи географски и тематски оквир књиге, Лончар је, осим анализа натписа сачуваних на циборијумима из Новиграда, Задра (циборијум проконзула Гргура), Бијаћа и Улциња, у књигу уврстио и анализу натписа на познатом Калистовом циборијуму из Чивидалеа (VIII век), као и натписа на крстионици кнеза Вишеслава. Натпис на циборијуму из Чивидалеа нашао се на том месту због његовог честог помињања у првом делу књиге. Тај натпис, као и онај на крстионици кнеза Вишеслава, је на овом месту „prvenstveno zbog novog, srednjovjekovnog načina ritmiziranja teksta, zasnovana na pravilnom rasporedu naglaska i na broju slogova“ (245). Штавише, Лончар је својом анализом текста на познатој крстионици показао да је у наведеном примеру реч о тзв. *carmina figurata*, јер када се „redovi teksta prikažu sa

simetralom po sredini, dobije se šestokut, lik sukladan tlocrtu zdenca“ (242).

Почетак натписа уклесаног на крстионичком циборијуму из Новиграда искоришћен је за наслов књиге: *Nos tigrmen lucefluo almoque baptisterio* – Овај покров светлосној и хранитељској крстионици, који указује и на функцију циборијума – да штити освећено/свето место. Минуциозном упоредном анализом хришћанске литературе на латинском језику и натписа из Новиграда, Лончар је покушао да надомести лакуне у тексту, једновремено посвећујући пажњу и ритмичкој организацији текста. На једнак начин анализирао је знатно фрагментован натпис на циборијуму из цркве Свете Марте у Бијаћама, на којем су делови текста изузетно били исписани и на унутрашњим страницама циборијума.

Натпис на улцињском циборијуму добио је Лончаревом акрибичном анализом унеколико, у односу на претходне истраживаче, измењено/реинтерпретирано читање. Без намере да улазимо у све детаље, изражавамо на овом месту, будући да смо се и сами бавили истим проблемом, слагање са новим читањем дела натписа са београдске аркаде. Лончар је синтагму *conpugie tea Gusmi*, уместо у аблативу, растумачио у дативу, чиме је добијен сасвим логичан смисао натписа, који у преводу гласи „мојој супрузи Кузми (за спас душе)“. Таквим читањем додатно је поткрепљена раније изнета претпоставка, према којој у тренутку подизања циборијума Гузма више није била међу живима.

Осетљив на лепоту латинских стихова, Лончар није одолео изазову новог превода песнички савршеног, готово у потпуности очуваног, испеваног у осам јампских дијаметара, натписа са циборијума проконзула Гргура.

Оба дела књиге садрже резиме на енглеском језику (165–170; 248–251), затим речнике мање познатих, односно латинских термина (173–178; 253–256), које је, као и каталог циборијума (259–280), приредила Ана Мишковић. Следе библиографија (238–300), у оквиру које су посебно издвојена издања латинских изворних текстова заступљених на web-у, списак илустрација (303–312) и индекс имена, појмова и ствари (315–333). Текст прате бројне илустрације, од којих многе у колору, графичке реконструкције целина, као и планови основа цркава са уцртаним местом на којем се циборијум налазио. Тај ванредно богат илустративни материјал додатни је квалитет ове брижљиво написане и добро структуриране књиге.

